כיתות י'-י"ב | תנ"ך | חטיבה עליונה | שיעור 5 מתוך 11 | 90 דק' (2 שיעורים) | בראשית ט, א-כט

ממלכתי: סיפורי בראשית (פרקים א-יא ותולדות האבות) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי והשוואה לספרות המזרח הקדום); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.

אחרי המבול: ברית, אחריות וכבוד – בראשית פרק ט

גרסה לחטיבה העליונה: קריאה צמודה עם רש"י, רמב"ן, אבן עזרא וספורנו, דף מקורות, שאלות בסגנון בגרות וויכוח מובנה.

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יקראו את בראשית ט קריאה צמודה ויזהו את מבנהו: ברכה וחוקים (א-ז), ברית ואות (ח-יז), שכרות נח ותגובות בניו (יח-כט), וכן את הזיקה לבראשית א ולבראשית ו
- התלמידים ינתחו את המחלוקת על היתר אכילת הבשר (רש"י, רמב"ן) ואת גבולותיו, ויעמדו על שאלת הצמחונות של אדם הראשון מול נח
- התלמידים יסבירו את "כִּי בְצֶלֶם אֱלֹהִים" כיסוד לאיסור שפיכות דמים ולמשפט אנושי (רש"י, ספורנו, אבן עזרא), ויקשרו אותו לרעיון כבוד האדם
- התלמידים ישוו בין עמדות פרשנים על הקשת: תופעה טבעית שקיבלה משמעות (רמב"ן, ספורנו) או בריאה חדשה/אור מחוזק (אבן עזרא)
- התלמידים ינתחו את חטא חם ואת קללת כנען לאור הפרשנים, ויפריכו על סמך הטקסט והפרשנות את השימוש הגזעני ב"קללת חם"
- התלמידים יכתבו תשובה מנומקת בסגנון בגרות ויביעו עמדה בוויכוח מבוסס מקורות

❓ השאלה הגדולה של השיעור

על מה נבנה עולם אחרי קטסטרופה: על חוק, על ברית או על אופי?

פרק ט נותן שלוש תשובות זו אחר זו. הקריאה בחטיבה העליונה בודקת איך כל תשובה נשענת על הטקסט, ואיך הפרשנים נחלקו בפירושה.

🧪 פתיחה (7 דקות)

מציגים שני משפטים על הלוח: "כל בני האדם נולדו חופשיים ושווים בכבודם ובזכויותיהם" (ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם, 1948, סעיף 1), ו"כִּי בְצֶלֶם אֱלֹהִים, עָשָׂה אֶת־הָאָדָם" (בראשית ט, ו).

שואלים: מה ההבדל בין הנימוק של שני המשפטים? מה מבסס את ערך האדם בכל אחד מהם? רושמים תשובות ומשאירים על הלוח לסיכום.

📖 הסבר למורה

מבנה ומילים מנחות. הפרק סוגר את סיפור המבול במבנה של בריאה מחדש: "פְּרוּ וּרְבוּ, וּמִלְאוּ אֶת־הָאָרֶץ" (ט, א) ו"וְאַתֶּם, פְּרוּ וּרְבוּ" (ט, ז) תוחמים את החלק הראשון כמסגרת. בחלק השני המילה "בְּרִית" חוזרת שבע פעמים. בחלק השלישי אלוהים שותק, ונח מדבר לראשונה (ט, כה-כז). הקריאה הספרותית שואלת: למה סיפור הכישלון בא דווקא אחרי ההבטחות?

היתר הבשר. לאדם הראשון ניתן צומח בלבד (א, כט), ולנח: "כְּיֶרֶק עֵשֶׂב, נָתַתִּי לָכֶם אֶת־כֹּל". רש"י (ט, ג): "שֶׁלֹּא הִרְשֵׁיתִי לְאָדָם הָרִאשׁוֹן בָּשָׂר אֶלָּא יֶרֶק עֵשֶׂב; וְלָכֶם – כְּיֶרֶק עֵשֶׂב שֶׁהִפְקַרְתִּי לְאָדָם הָרִאשׁוֹן, נָתַתִּי לָכֶם אֶת כֹּל". הרמב"ן (א, כט) מסביר מדוע: "וְכַאֲשֶׁר חָטְאוּ וְהִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דַּרְכּוֹ עַל הָאָרֶץ, וְנִגְזַר שֶׁיָּמוּתוּ בַּמַּבּוּל וּבַעֲבוּר נֹחַ הִצִּיל מֵהֶם לְקִיּוּם הַמִּין נָתַן לָהֶם רְשׁוּת לִשְׁחֹט וְלֶאֱכֹל כִּי קִיּוּמָם בַּעֲבוּרוֹ." ומיד: "וְעִם כָּל זֶה לֹא נָתַן לָהֶם הָרְשׁוּת בַּנֶּפֶשׁ וְאָסַר לָהֶם אֵבֶר מִן הַחַי.". כלומר ההיתר אינו "שחרור" מוסרי אלא היתר מוגבל שנולד מנסיבות, ונלווים אליו גבולות (אבר מן החי, ובתורה גם איסור דם). הרב קוק ("חזון הצמחונות והשלום") פיתח את הרעיון שהיתר הבשר הוא ויתור לשעה, והאידאל של אדם הראשון לא בוטל אלא נדחה לעתיד (פרפרזה, לא ציטוט). זו נקודה טובה לוויכוח בכיתה.

בצלם אלהים ומשפט אנושי (ט, ה-ו). הפסוק עובר מ"אֶדְרֹשׁ" (אלוהים תובע) ל"בָּאָדָם דְּמוֹ יִשָּׁפֵךְ": האחריות להעניש עוברת לבני אדם. רש"י: "אִם יֵשׁ עֵדִים הֲמִיתוּהוּ אַתֶּם, לָמָּה? כִּי בְצֶלֶם אֱלֹהִים"; ספורנו: "בָּאָדָם דָּמוֹ יִשָּׁפֵךְ. בְּבֵית דִּין שֶׁל מַטָּה"; אבן עזרא מציע שזו "או היא מצוה לבני נח, והוא הישר להרוג ההורג". כאן יסוד "דינים", אחת משבע מצוות בני נח (סנהדרין נו ע"א): חברה אנושית מחויבת לבנות מערכת משפט. הנימוק "כִּי בְצֶלֶם אֱלֹהִים" מחזיר לא, כז: ערך האדם אינו תלוי במעשיו ("רַע מִנְּעָרָיו", ח, כא) אלא בבריאתו. ספורנו מדגיש את המדרג: "אֶדְרֹשׁ אֶת דְּמְכֶם בִּשְׁבִיל נַפְשׁוֹתֵיכֶם שֶׁהֵן חֲשׁוּבוֹת אֶצְלִי יוֹתֵר מִנַּפְשׁוֹת כָּל שְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים."

הקשת: טבע או נס? הרמב"ן מביא תחילה את הקריאה "הַמַּשְׁמָע מִן הָאוֹת הַזֶּה שֶׁלֹּא הָיָה קֶשֶׁת בֶּעָנָן מִמַּעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית, וְעַתָּה בָּרָא ה' חֲדָשָׁה לַעֲשׂוֹת קֶשֶׁת בַּשָּׁמַיִם בְּיוֹם עָנָן.", ודוחה אותה: "וַאֲנַחְנוּ עַל כָּרְחֵנוּ נַאֲמִין לְדִבְרֵי הַיְוָנִים, שֶׁמִּלַּהַט הַשֶּׁמֶשׁ בַּאֲוִיר הַלַּח יִהְיֶה הַקֶּשֶׁת בַּתּוֹלָדָה". כלומר הקשת הייתה מאז הבריאה ("אֶת־קַשְׁתִּי נָתַתִּי", בלשון עבר), ומה שחדש הוא המשמעות: "שֶׁכָּל זְמַן שֶׁאַרְאֶנָּה אַזְכִּיר כִּי בְּרִית שָׁלוֹם בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם.". ספורנו: "סִדְּרְתִּי שֶׁיִּהְיֶה בַּטֶּבַע.". אבן עזרא, לעומתם, קורא שהקשת ניתנה עתה, ואם מקבלים את ההסבר המדעי: "אלו היינו מאמינים בדברי חכמי יון שמלהט השמש תולד הקשת יש לומר כי השם חזק אור השמש אחר המבול והיא דרך נכונה למבין". הרמב"ן מביא גם את דימוי הקשת ההפוכה: "הַקֶּשֶׁת לֹא עָשָׂאוֹ שֶׁיִּהְיוּ רַגְלָיו לְמַעְלָה, שֶׁיֵּרָאֶה כְּאִלּוּ מִן הַשָּׁמַיִם מוֹרִים בּוֹ וְיִשְׁלַח חָצָיו וְיִפְיְצֵם בָּאָרֶץ (תהלים יח טו), אֲבָל עָשָׂאוֹ בְּהֶפֶךְ מִזֶּה, לְהַרְאוֹת שֶׁלֹּא יוֹרוּ בּוֹ מִן הַשָּׁמַיִם. וְכֵן דֶּרֶךְ הַנִּלְחָמִים לַהֲפֹךְ אוֹתוֹ בְּיָדָם כָּכָה כַּאֲשֶׁר יִקְרְאוּ לְשָׁלוֹם". השאלה הפילוסופית: האם אות צריך להיות נס, או שדבר טבעי יכול לקבל משמעות של ברית?

שכרות נח וחטא חם. רש"י על "וַיָּחֶל": "עָשָׂה עַצְמוֹ חֹלִין, שֶׁהָיָה לוֹ לַעֲסֹק תְּחִלָּה בִּנְטִיעָה אַחֶרֶת"; ספורנו: "מְעַט מִן הַקִּלְקוּל בַּהַתְחָלָה יִסַּבֵּב הַרְבֵּה מְמֻנּוּ בַּסּוֹף". הפסוקים מאופקים, וחז"ל נחלקו מה בדיוק עשה חם (סנהדרין ע ע"א). אין צורך לפרט בכיתה; העיקר הוא המבנה: חם "וַיַּרְא" ו"וַיַּגֶּד לִשְׁנֵי־אֶחָיו, בַּחוּץ", ושם

ויפת פועלים בשבעה פעלים מפורטים כדי לא לראות. רש"י: "אֵין כְּתִיב וַיִּקְחוּ, אֶלָּא וַיִּקַּח – לִמֵּד עַל שֵׁם שֶׁנִּתְאַמֵּץ בַּמִּצְוָה יוֹתֵר מִיֶּפֶת, לְכָךְ זָכוּ בָּנָיו לְטַלִּית שֶׁל צִיצִית"; ספורנו: "גַּם בִּפְעֻלַּת הַכִּסּוּי שֶׁהָיָה קְצָת הֶכְרֵחַ לִפְנוֹת אֲלֵיהֶן, לֹא פָּנוּ, שֶׁלֹּא לִרְאוֹת". זה מקור קלאסי לכיבוד אב גם כשהאב טועה, ולשאלה מה ההבדל בין חשיפת אמת לבין ביזוי.

כנען ולא חם. נח מקלל את כנען, בנו הרביעי של חם (י, ו), ולא את חם עצמו. רש"י מביא שתי דרכים: הפסוק מכין את הסיפור ("שֶׁהַפָּרָשָׁה עֲסוּקָה וּבָאָה בְּשִׁכְרוּתוֹ שֶׁל נֹחַ שֶׁקִּלְקֵל בָּהּ חָם וְעַל יָדוֹ נִתְקַלֵּל כְּנַעַן"), או "יֵשׁ מֵרַבּוֹתֵינוּ אוֹמְרִים כְּנַעַן רָאָה וְהִגִּיד לְאָבִיו, לְכָךְ הֻזְכַּר עַל הַדָּבָר וְנִתְקַלֵּל". אבן עזרא: "ללמד ששניהם רעים וכמעשה אבות יעשו בנים". הקללה והברכה מכוונות לעתיד ההיסטורי של ארץ כנען (רש"י ט, כו: "שֶׁעָתִיד לִשְׁמֹר הַבְטָחָתוֹ לְזַרְעוֹ, לָתֵת לָהֶם אֶת אֶרֶץ כְּנַעַן").

📜 הפסוקים (מכון ממרא, נוסח מנוקד)

בראשית פרק ט, פסוקים א-ז: ברכה וחוקים לעולם החדש

(א) וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים, אֶת־נֹחַ וְאֶת־בָּנָיו; וַיֹּאמֶר לָהֶם פְּרוּ וּרְבוּ, וּמִלְאוּ אֶת־הָאָרֶץ.

(ב) וּמוֹרַאֲכֶם וְחִתְּכֶם, יִהְיֶה, עַל כָּל־חַיַּת הָאָרֶץ, וְעַל כָּל־עוֹף הַשָּׁמָיִם; בְּכֹל אֲשֶׁר תִּרְמֹשׂ הָאֲדָמָה וּבְכָל־דְּגֵי הַיָּם, בְּיֶדְכֶם נִתָּנוּ.

(ג) כָּל־רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא־חַי, לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה: כְּיֶרֶק עֵשֶׂב, נָתַתִּי לָכֶם אֶת־כֹּל.

(ד) אַךְ־בָּשָׂר, בְּנַפְשׁוֹ דָמוֹ לֹא תֹאכֵלוּ.

(ה) וְאַךְ אֶת־דִּמְכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם אֶדְרֹשׁ, מִיַּד כָּל־חַיָּה אֶדְרְשֶׁנּוּ; וּמִיַּד הָאָדָם, מִיַּד אִישׁ אָחִיו – אֶדְרֹשׁ, אֶת־נֶפֶשׁ הָאָדָם.

(ו) שֹׁפֵךְ דַּם הָאָדָם, בָּאָדָם דָּמוֹ יִשָּׁפֵךְ: כִּי בְצֶלֶם אֱלֹהִים, עָשָׂה אֶת־הָאָדָם.

(ז) וְאַתֶּם, פְּרוּ וּרְבוּ; שִׁרְצוּ בָאָרֶץ, וּרְבוּ־בָהּ.

בראשית פרק ט, פסוקים ח-יז: הברית והקשת

(ח) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־נֹחַ, וְאֶל־בָּנָיו אִתּוֹ לֵאמֹר.

(ט) וַאֲנִי, הִנְנִי מֵקִים אֶת־בְּרִיתִי אִתְּכֶם, וְאֶת־זַרְעֲכֶם, אַחֲרֵיכֶם.

(י) וְאֵת כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם, בָּעוֹף בַּבְּהֵמָה וּבְכָל־חַיַּת הָאָרֶץ אִתְּכֶם; מִכֹּל יֹצְאֵי הַתֵּבָה, לְכֹל חַיַּת הָאָרֶץ.

(יא) וַהֲקִמֹתִי אֶת־בְּרִיתִי אִתְּכֶם, וְלֹא־יִכָּרֵת כָּל־בָּשָׂר עוֹד מִמֵּי הַמַּבּוּל; וְלֹא־יִהְיֶה עוֹד מַבּוּל, לְשַׁחֵת הָאָרֶץ.

(יב) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, זֹאת אוֹת־הַבְּרִית אֲשֶׁר־אֲנִי נֹתֵן בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם, וּבֵין כָּל־נֶפֶשׁ חַיָּה, אֲשֶׁר אִתְּכֶם – לְדֹרֹת, עוֹלָם.

(יג) אֶת־קַשְׁתִּי, נָתַתִּי בֶּעָנָן; וְהָיְתָה לְאוֹת בְּרִית, בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ.

(יד) וְהָיָה, בְּעַנְנִי עָנָן עַל־הָאָרֶץ, וְנִרְאֲתָה הַקֶּשֶׁת, בֶּעָנָן.

(טו) וְזָכַרְתִּי אֶת־בְּרִיתִי, אֲשֶׁר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם, וּבֵין כָּל־נֶפֶשׁ חַיָּה, בְּכָל־בָּשָׂר; וְלֹא־יִהְיֶה עוֹד הַמַּיִם לְמַבּוּל, לְשַׁחֵת כָּל־בָּשָׂר.

(טז) וְהָיְתָה הַקֶּשֶׁת, בֶּעָנָן; וּרְאִיתִיהָ, לִזְכֹּר בְּרִית עוֹלָם, בֵּין אֱלֹהִים, וּבֵין כָּל־נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל־בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל־הָאָרֶץ.

(יז) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, אֶל־נֹחַ: זֹאת אוֹת־הַבְּרִית, אֲשֶׁר הֲקִמֹתִי, בֵּינִי, וּבֵין כָּל־בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל־הָאָרֶץ.

בראשית פרק ט, פסוקים יח-כט: שכרות נח, חם ושם ויפת

(יח) וַיִּהְיוּ בְנֵי־נֹחַ, הַיֹּצְאִים מִן־הַתֵּבָה – שֵׁם, וְחָם וָיֶפֶת; וְחָם, הוּא אֲבִי כְּנָעַן.

(יט) שְׁלֹשָׁה אֵלֶּה, בְּנֵי־נֹחַ; וּמֵאֵלֶּה, נָפְצָה כָּל־הָאָרֶץ.

(כ) וַיָּחֶל נֹחַ, אִישׁ הָאֲדָמָה; וַיִּטַּע, כָּרֶם.

(כא) וַיֵּשְׁתְּ מִן־הַיַּיִן, וַיִּשְׁכָּר; וַיִּתְגַּל, בְּתוֹךְ אָהֳלֹה.

(כב) וַיַּרְא, חָם אֲבִי כְנַעַן, אֵת, עֶרְוַת אָבִיו; וַיַּגֶּד לִשְׁנֵי־אֶחָיו, בַּחוּץ.

(כג) וַיִּקַּח שֵׁם וָיֶפֶת אֶת־הַשִּׂמְלָה, וַיָּשִׂימוּ עַל־שְׁכֶם שְׁנֵיהֶם, וַיֵּלְכוּ אֲחֹרַנִּית, וַיְכַסּוּ אֵת עֶרְוַת אֲבִיהֶם; וּפְנֵיהֶם, אֲחֹרַנִּית, וְעֶרְוַת אֲבִיהֶם, לֹא רָאוּ.

(כד) וַיִּיקַץ נֹחַ, מִיֵּינוֹ; וַיֵּדַע, אֵת אֲשֶׁר־עָשָׂה לוֹ בְּנוֹ הַקָּטָן.

(כה) וַיֹּאמֶר, אָרוּר כְּנָעַן: עֶבֶד עֲבָדִים, יִהְיֶה לְאֶחָיו.

(כו) וַיֹּאמֶר, בָּרוּךְ ה' אֱלֹהֵי שֵׁם; וִיהִי כְנַעַן, עֶבֶד לָמוֹ.

(כז) יַפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת, וְיִשְׁכֹּן בְּאָהֳלֵי־שֵׁם; וִיהִי כְנַעַן, עֶבֶד לָמוֹ.

(כח) וַיְחִי־נֹחַ, אַחַר הַמַּבּוּל, שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה.

(כט) וַיִּהְיוּ, כָּל־יְמֵי־נֹחַ, תְּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה, וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה; וַיָּמֹת.

הפרק המלא, כ"ט פסוקים. שם ה' מובא בכתיב ה'.

📚 דף מקורות

דף מקורות לעבודה בחברותות. כל זוג מקבל את המקורות של נושא אחד, קורא, וממלא את המשימה שמתחת למקור.

א. היתר הבשר וגבולותיו

בראשית א, כט (פסוק): "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת־כָּל־עֵשֶׂב זֹרֵעַ זֶרַע אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ, וְאֶת־כָּל־הָעֵץ אֲשֶׁר־בּוֹ פְרִי־עֵץ, זֹרֵעַ זָרַע: לָכֶם יִהְיֶה, לְאָכְלָה."

רש"י (ט, ג): "שֶׁלֹּא הִרְשֵׁיתִי לְאָדָם הָרִאשׁוֹן בָּשָׂר אֶלָּא יֶרֶק עֵשֶׂב; וְלָכֶם – כְּיֶרֶק עֵשֶׂב שֶׁהִפְקַרְתִּי לְאָדָם הָרִאשׁוֹן, נָתַתִּי לָכֶם אֶת כֹּל"

רמב"ן (א, כט): "וְכַאֲשֶׁר חָטְאוּ וְהִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דַּרְכּוֹ עַל הָאָרֶץ, וְנִגְזַר שֶׁיָּמוּתוּ בַּמַּבּוּל וּבַעֲבוּר נֹחַ הִצִּיל מֵהֶם לְקִיּוּם הַמִּין נָתַן לָהֶם רְשׁוּת לִשְׁחֹט וְלֶאֱכֹל כִּי קִיּוּמָם בַּעֲבוּרוֹ. וְעִם כָּל זֶה לֹא נָתַן לָהֶם הָרְשׁוּת בַּנֶּפֶשׁ וְאָסַר לָהֶם אֵבֶר מִן הַחַי."

➜ מה הסיבה להיתר לפי הרמב"ן? מה הגבול? האם לדעתו ההיתר הוא אידאל או ויתור?

ב. בצלם אלהים ומשפט

רש"י (ט, ו): "אִם יֵשׁ עֵדִים הֲמִיתוּהוּ אַתֶּם, לָמָּה? כִּי בְצֶלֶם אֱלֹהִים"

ספורנו (ט, ו): "בָּאָדָם דָּמוֹ יִשָּׁפֵךְ. בְּבֵית דִּין שֶׁל מַטָּה"

אבן עזרא (ט, ה): "או היא מצוה לבני נח, והוא הישר להרוג ההורג"

ספורנו (ט, ה): "אֶדְרֹשׁ אֶת דִּמְכֶם בִּשְׁבִיל נַפְשׁוֹתֵיכֶם שֶׁהֵן חֲשׁוּבוֹת אֲצְלִי יוֹתֵר מִנַּפְשׁוֹת כָּל שְׁאָר בַּעֲלֵי חַיִּים."

➜ מי מעניש את הרוצח לפי כל פרשן? מה מוסיף הנימוק "בצלם אלהים"?

ג. הקשת: טבע ומשמעות

רמב"ן (ט, יב): "וַאֲנַחְנוּ עַל כָּרְחֵנוּ נַאֲמִין לְדִבְרֵי הַיְוָנִים, שֶׁמִּלַּהַט הַשֶּׁמֶשׁ בָּאֲוִיר הַלַּח יִהְיֶה הַקֶּשֶׁת בַּתּוֹלָדָה ... שֶׁכָּל זְמַן שֶׁאַרְאֶנָּה אַזְכִּיר כִּי בְּרִית שָׁלוֹם בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם."

ספורנו (ט, יג): "סִדַּרְתִּי שֶׁיִּהְיֶה בַּטֶּבַע."

אבן עזרא (ט, יד): "אלו היינו מאמינים בדברי חכמי יון שמלהט השמש תולד הקשת יש לומר כי השם חזק אור השמש אחר המבול והיא דרך נכונה למבין"

➜ מנסחים את המחלוקת במשפט אחד: הקשת חדשה או ישנה? מה ההבדל בין "אות" לבין "נס"?

רמב"ן (ט, יב): "הַקֶּשֶׁת לֹא עֲשָׂאוֹ שֶׁיִּהְיוּ רַגְלָיו לְמַעְלָה, שֶׁיֵּרָאֶה כְּאִלּוּ מִן הַשָּׁמַיִם מוֹרִים בּוֹ וְיִשְׁלַח חֶצְיוֹ וִיפִיצֵם בָּאָרֶץ (תהלים יח טו), אֲבָל עֲשָׂאוֹ בְּהֶפֶךְ מִזֶּה, לְהַרְאוֹת שֶׁלֹּא יוֹרוּ בּוֹ מִן הַשָּׁמַיִם. וְכֵן דָּרְךְ הַנִּלְחָמִים לַהֲפֹךְ אוֹתוֹ בְּיָדָם כָּכָה כַּאֲשֶׁר יִקְרְאוּ לְשָׁלוֹם"

➜ שרטטו את הקשת לפי הרמב"ן. איך הצורה מבטאת את התוכן?

ד. חם, שם ויפת, כנען

רש"י (ט, כג): "אֵין כְּתִיב וַיִּקְחוּ, אֶלָּא וַיִּקַּח – לִמֵּד עַל שֵׁם שֶׁנִּתְאַמֵּץ בַּמִּצְוָה יוֹתֵר מִיֶּפֶת, לְכָךְ זָכוּ בָּנָיו לְטַלִּית שֶׁל צִיצִית"

ספורנו (ט, כג): "גַּם בִּפְעֻלַּת הַכִּסּוּי שֶׁהָיָה קְצָת הֶכְרֵחַ לִפְנוֹת אֵלָיו, לֹא פָּנוּ, שֶׁלֹּא לִרְאוֹת"

רש"י (ט, כב): "יֵשׁ מֵרַבּוֹתֵינוּ אוֹמְרִים כְּנַעַן רָאָה וְהִגִּיד לְאָבִיו, לְכָךְ הֻזְכַּר עַל הַדָּבָר וְנִתְקַלֵּל"

אבן עזרא (ט, יח): "ללמד ששניהם רעים וכמעשה אבות יעשו בנים"

אבן עזרא (ט, כה): "וי"א כי הכושים הם עבדים בעבור שקלל נח את חם, והנה שכחו, כי המלך הראשון אחר המבול היה מכוש, וכן כתוב "ותהי ראשית ממלכתו בבל""

➜ מה הטענה שאבן עזרא דוחה, ובאיזה נימוק?

🗂️ מהלך השיעור (90 דקות, שני שיעורים)

שיעור 1 (45 דקות): חוק וברית

1. פתיחה: שני המשפטים על כבוד האדם (7 דקות)
2. קריאה צמודה א-ז: טבלת השוואה לבראשית א, כח-כט; זיהוי ההבדלים (10 דקות)
3. חברותות על דף המקורות, נושאים א-ב (15 דקות)

4. קריאה ח-יז: ספירת "ברית", מחלוקת הקשת (נושא ג), דיון במליאה (13 דקות)

שיעור 2 (45 דקות): אופי ואחריות

1. קריאה יח-כט, ניתוח הפעלים בפסוק כג (10 דקות)
2. חברותות על נושא ד, כולל אבן עזרא נגד "קללת חם" (12 דקות)
3. ויכוח מובנה (ראו פעילות) (15 דקות)
4. שאלת בגרות קצרה בכתב / תכנון החיבור (8 דקות)

🎓 שאלות בסגנון בגרות

1. (10 נק') השוו בין הברכה לאדם (א, כח-כט) לברכה לנח (ט, א-ג). הציגו שני הבדלים והסבירו כל אחד לאור סיפור המבול.
2. (10 נק') "שֹׁפֵךְ דַּם הָאָדָם, בָּאָדָם דָּמוֹ יִשָּׁפֵךְ: כִּי בְצֶלֶם אֱלֹהִים, עָשָׂה אֶת־הָאָדָם." (ט, ו). הסבירו את הקשר בין הנימוק לבין הדין. הביאו את פירוש רש"י או ספורנו, והסבירו מה הוא מוסיף להבנת הפסוק.
3. (10 נק') הציגו את מחלוקת הרמב"ן ואבן עזרא בשאלה אם הקשת נבראה אחרי המבול. על איזה דיוק בלשון הכתוב מסתמך הרמב"ן?
4. (10 נק') הסבירו שני דיוקים לשוניים בפסוק כג, ומה הם מלמדים על שם ויפת. היעזרו ברש"י או בספורנו.
5. (10 נק') מדוע מקולל כנען ולא חם? הציגו שתי תשובות מן הפרשנים.

🗣️ ויכוח וחיבור

ויכוח מובנה (15 דקות). הכיתה מתחלקת לשתי קבוצות. טענה: "היתר אכילת הבשר הוא ויתור לחולשת האדם, לא אידאל". קבוצה בעד נשענת על בראשית א, כט, על הרמב"ן (א, כט) ועל רעיון הרב קוק; קבוצה נגד נשענת על ט, ב-ג ("בְּיֶדְכֶם נִתָּנוּ"), על ההמשך בתורה (קורבנות, "כִּי תְאַוָּה נַפְשְׁךָ לֶאֱכֹל בָּשָׂר", דברים יב, כ) ועל ספורנו (ט, ה) על מעלת האדם. כל קבוצה: טיעון פתיחה (2 דקות), שתי תגובות, סיכום. המורה מסכם: מה למדנו על היחס בין "מותר" ל"ראוי"?

חיבור (שיעורי בית, 400-500 מילים). בחרו נושא אחד: (1) "בצלם אלהים" כבסיס לכבוד האדם: האם נימוק דתי ונימוק אוניברסלי (ההכרזה משנת 1948) מובילים לאותה מסקנה? (2) "לספר בחוץ": חם, שם ויפת והאתיקה של חשיפה ברשתות. (3) אות טבעי או נס: מה משמעותו של סימן שמזכיר ברית? בכל חיבור: לפחות שני פסוקים ושני פרשנים, טענה, טענת נגד ומסקנה.

🏁 סיכום

חוזרים לשני המשפטים מהפתיחה. פרק ט מבסס את ערך האדם על בריאתו בצלם, לא על הסכמה בין בני אדם, ומטיל על החברה אחריות לשפוט ("בָּאָדָם דָּמוֹ יִשָּׁפֵךְ"). הברית מבטיחה יציבות לעולם כולו, והסיפור

על נח ובניו מראה שבלי אופי, חוק וברית לא מספיקים. שאלה למחשבה: איזה מן השלושה חסר יותר בחברה שלנו?

🧭 התאמה לפי זרם

ממלכתי

- קריאה ספרותית: מבנה המסגרת (ט, א / ט, ז), מילה מנחה "ברית", שתיקת אלוהים בחלק השלישי; השוואה לסיפורי המבול במזרח הקדום מופיעה בשיעור המבול.
- "בצלם אלהים" וחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו; ההכרזה לכל באי עולם (1948).
- חיבור על אתיקה של חשיפה ופרטיות.

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- שבע מצוות בני נח (סנהדרין נו ע"א), "דינים" ושפיכות דמים מפסוק ו.
- כיבוד אב ואם גם כשההורה טועה; רש"י על "וַיִּקַּח".
- ברכת הרואה את הקשת (ברכות נט ע"א) והמנהג שלא להתבונן בה ארוכות.

💡 הערות למורה

על "קללת חם". במשך מאות שנים השתמשו בפסוקים האלה כדי להצדיק עבדות ואפליה של אנשים כהי עור ("קללת חם"). כדאי לומר זאת בכיתה במפורש ולהפריך זאת מן הטקסט עצמו: (1) הקללה מכוונת לכנען, לא לחם (ט, כה); (2) בטקסט אין שום אזכור של צבע עור; (3) כנען הוא שם עם שישב בארץ ישראל, לא תיאור גזעי; (4) כבר אבן עזרא (המאה ה-12) דחה את הקריאה הזו: "וי"א כי הכושים הם עבדים בעבור שקלל נח את חם, והנה שכחו, כי המלך הראשון אחר המבול היה מכוש, וכן כתוב "ותהי ראשית ממלכתו בבל"" כלומר, אם הכושים היו מקוללים לעבדות, איך ייתכן שהמלך הראשון אחרי המבול, נמרוד, בא מכוש (י, ח-י)? השימוש הגזעני הוא עיוות של הפסוקים ושל הפרשנות היהודית.

רגישות. החלק השלישי מאופק בכתוב. אין צורך להביא לכיתה את פירוט המדרשים על מעשה חם; מספיק לומר שחז"ל נחלקו, ולהעביר את הדגש לתגובת הבנים.

גמישות. אם יש רק שיעור אחד: פתיחה, נושאים ב וד בדף המקורות, ושאלות בגרות 2 ו-5. הגרסה לחטיבת ביניים מתאימה גם לתלמידים מתקשים בכיתה י'; למתקשים יש גם דף עם תמיכה.

📝 בדף העבודה

קריאה צמודה והשוואה לבראשית א, עבודה עם רש"י, רמב"ן, אבן עזרא וספורנו, מחלוקת הקשת, ניתוח פסוק כג, הפרכת "קללת חם", שאלת בגרות (20 נק') ומחוון. יש גם גרסה עם תמיכה.

מקורות

- בראשית ט (מכון ממרא)
- בראשית א (מכון ממרא)
- רש"י על בראשית ט (ספריא)
- רמב"ן על בראשית ט, יב (ספריא)
- רמב"ן על בראשית א, כט (ספריא)
- אבן עזרא על בראשית ט (ספריא)
- ספורנו על בראשית ט (ספריא)
- סנהדרין נו ע"א: מצוות בני נח (ספריא)

מחוון למורה

מחוון: אחרי המבול: ברית, אחריות וכבוד – בראשית פרק ט

1. הברכה: בשניהם "פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת־הָאָרֶץ"; אצל נח חוזרת פעמיים (ט, א; ט, ז) כמסגרת. בעלי חיים: אצל אדם "וְכִבְשֻׁהָ; וּרְדוּ" (שליטה); אצל נח "וּמוֹרַאֲכֶם וְחִתְּכֶם" (פחד: יחסים מתוחים, כי האדם עכשיו גם אוכל אותם). מזון: לאדם צומח בלבד (א, כט); לנח "כְּיֶרֶק עֵשֶׂב, נָתַתִּי לָכֶם אֶת־כֹּל" (ט, ג; רש"י). המשמעות: העולם החדש מתחשב בחולשת האדם ובמציאות שאחרי המבול.

2. א. בעלי החיים חטאו ("הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר") ונגזר עליהם מוות, ונח הציל אותם, ולכן "קִיּוּמָם בַּעֲבוּרוֹ": מותר לו לשחוט ולאכול. ב. אבר מן החי: מותר הגוף אחרי המוות, לא "הנפש"; זה "אַךְ־בָּשָׂר, בְּנַפְשׁוֹ דָמוֹ לֹא תֹאכֵלוּ" (ט, ד). ג. תשובה מנומקת: ההיתר נובע מנסיבות ומלווה בגבולות, ולכן אפשר לראות בו ויתור ולא אידאל (קרוב לרעיון הרב קוק); או: ההיתר מעמיד את האדם במעמד גבוה מבעלי החיים. כל עמדה מנומקת מן המקור מתקבלת.

3. א. כולם מבינים שבני אדם מצווים להעניש את הרוצח: בבית דין ובעדים (רש"י, ספורנו), כמצווה לבני נח (אבן עזרא). ב. הנימוק מבסס את חומרת הרצח: האדם נברא בצלם (א, כז), ולכן פגיעה בו היא פגיעה בצלם אלוהים. המבול בא בגלל חמס, ולכן החוק הראשון בעולם החדש מגן על חיי אדם ומקים מערכת משפט.

4. שבע פעמים (ט, ט, יא, יב, יג, טו, טז, יז). הברית עם נח, זרעו וכל נפש חיה, וללא תנאי: היא תקפה גם אם בני האדם יחטאו. אות הוא סימן מוחשי שמזכיר את הברית ("וְזָכַרְתִּי"), כביכול גם לאלוהים.

5. רמב"ן: הקשת הייתה מאז הבריאה, כי היא תופעה טבעית (אור השמש באוויר לח); ההוכחה: "אֶת־קַשְׁתִּי נָתַתִּי" בלשון עבר, ולא "אני נותן"; החדש: הקשת הופכת לאות ברית שלום. אבן עזרא: הקשת ניתנה עתה; ואם מקבלים את ההסבר המדעי, אלוהים חיזק את אור השמש אחרי המבול; החדש: הקשת עצמה (או הופעתה) חדשה.

6. דיוקים: (1) "וַיַּקַּח" בלשון יחיד, אף שמדובר בשניים: רש"י, שם נתאמץ במצווה יותר מיפת. (2) "אֲחֹרַנִּית" פעמיים: ספורנו/רש"י, גם כשהיו צריכים להסתובב כדי לכסות, הפנו את פניהם כדי לא

לראות. (3) ריבוי הפעלים (לקחו, שמו, הלכו, כיסו) מאט את הסיפור ומדגיש את הזהירות. המסקנה: שמירה על כבוד האב גם ברגע חולשה.

7. רש"י: (א) הפסוק הקדים "וְחָם הוּא אֲבִי כְנָעַן" כדי להכין את הקללה שעל ידי חם נתקלל כנען; (ב) יש אומרים שכנען עצמו ראה וסיפר, ולכן נתקלל. אבן עזרא: שניהם רעים, "וּכְמַעֲשֵׂה אָבוֹת יַעֲשׂוּ בָנִים", והפרשה באה להסביר מדוע הכנענים מקוללים.

8. א. הטענה שהכושים (אנשים כהי עור) נידונו לעבדות בגלל קללת נח את חם. ב. הנמרוד, המלך הראשון אחרי המבול, היה מבני כוש (י, ח-י), ומכאן שכוש לא נידון לעבדות. ג. למשל: הקללה מכוונת לכנען, לא לחם ולא לכוש; אין בכתוב כל אזכור של צבע עור; כנען הוא עם בארץ כנען, והקללה נוגעת להיסטוריה של הארץ (רש"י ט, כו).

9. חוק: "כִּי בְצֶלֶם אֱלֹהִים" (ט, ו) עם רש"י/ספורנו: בית דין ושמירה על חיי אדם. ברית: ט, יא או ט, יג עם הרמב"ן: יציבות ושלום לכל היצורים. אופי: ט, כג עם רש"י: כבוד ואחריות. עמדה מנומקת. ניקוד מוצע: שלושה יסודות עם פסוק ופרשן 12 (4 לכל יסוד), עמדה ונימוק 5, ניסוח ומבנה 3.

פרשנות מסומנת כפרשנות (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא וספורנו מתוך ספריא). נוסח הפסוקים ממכון ממרא; שם ה׳ מובא בכתיב ה׳. ממלכתי: סיפורי בראשית (פרקים א-יא ותולדות האבות) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי והשוואה לספרות המזרח הקדום); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.